

مقدمه‌ای بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی

کتاب برگزیده دهمین دوره جایزه کتاب فصل

■ دکتر یعقوب نوروزی^۱

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

■ کاظم پور، زهرا! اشرفی ریزی، حسن.
مقدمه‌ای بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی
(راهنمای علمی)، تهران: نشر چاپار، ۱۳۸۷،
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۹۴-۱۳-۲

اطمینان جوینده از جامعیت و مانعیت جست‌وجو می‌شوند. در حال حاضر نمایه‌سازی در زمینه ذخیره و بازیابی اطلاعات در محیط‌های تحت وب از جمله حوزه‌های ویژه برای تحقیق و پژوهش است و به‌عنوان ماهیتی بین‌رشته‌ای روزبه‌روز بر اهمیت آن، به‌ویژه با افزایش حجم اطلاعات موجود، افزوده می‌شود (دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدخل نمایه‌سازی)^۲.
طبق تعریف واژه‌نامه انجمن کتابداران امریکا^۳ چکیده، خلاصه کوتاهی از یک کتاب، جزوه یا مقاله همراه با نکات اصلی آن است (دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدخل چکیده و چکیده‌نویسی). چکیده نکات عمده متن اصلی را چنان ارائه می‌کند که خواننده را در تصمیم‌گیری برای مراجعه یا عدم مراجعه به اصل مقاله قادر سازد. در واقع چکیده خلاصه‌ای است که از قواعد دقیق و انضباط علمی پیروی می‌کند. چکیده‌نویسی شامل یک رشته عملیات زنجیره‌ای است که طی آن ساختارهای صورت و معنای مدارک تحلیل و سپس با حفظ عمق معنا، به‌صورتی کوتاه‌تر تبیین می‌شود. چکیده‌نویسی شامل فرآیندهای اداری، تفسیری، گزینشی، و خلاق است که مهم‌ترین هدف آن تجدید ساختار اطلاعات مدرک در مقیاس کوچک است. تأمین نیاز به آگاهی‌رسانی جاری هدف اصلی چکیده‌نویسی را تشکیل می‌دهد. به‌منظور تسهیل نمایه‌سازی امروزه چکیده قبل از نمایه تهیه می‌گردد تا مراحل نمایه‌سازی تسهیل گردد.

سخنی کوتاه درباره نمایه‌سازی چکیده‌نویسی
در زبان فارسی و در غالب رشته‌های تخصصی، واژه «شاخص» معادل Index به‌کار می‌رود، ولی در علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی واژه «نمایه» برای آن انتخاب شده است. به فرایند «تحلیل محتوای یک سند یا مجموعه اسناد و برگردان نتیجه این تحلیل به واژه‌هایی که در نمایه می‌آید»، نمایه‌سازی می‌گویند. از آنجاکه نمایه‌سازی شیوه‌های دستیابی به اطلاعات را فراهم می‌کند، بنابراین می‌توان گفت که نمایه‌سازی روش بنیادین سازمان‌دهی دانش است و فهرست‌نویسی و رده‌بندی مصادیق آن هستند. درک اهمیت نمایه‌ها از سوی ناشران، کتابداران، و کاربران، عمدتاً ناشی از انفجار اطلاعات پس از جنگ جهانی دوم بود. در این دوره، ضرورت پردازش و اشاعه انبوه انتشارات در زمان اندک، سبب زیاد شدن توجه به کار نمایه‌سازی شد. این حوزه به تحولات در زمینه پردازش الکترونیکی کاملاً حساس بود. پس از توسعه رایانه‌ها، دنیای نمایه‌سازی ناگهان و به‌سرعت از نظام‌های ذخیره و بازیابی سنتی به نظام‌های رایانه‌ای تحول یافت.
هدف نمایه‌ها تسهیل بازیابی اطلاعات است. بنابراین، ارزش هر نمایه به‌میزان توفیق آن در کمک کردن به جست‌وجوگر برای بازیابی اطلاعات موردنیاز بستگی دارد. امروزه با رشد روزافزون انتشارات در حوزه‌های مختلف علمی، وجود نمایه‌ها ضروری‌تر شده و پژوهش بدون آنها اساساً دشوار و گاه غیرممکن است و نمایه‌ها سبب

**در حال حاضر نمایه‌سازی
در زمینه ذخیره و بازیابی
اطلاعات در محیط‌های تحت
وب از جمله حوزه‌های ویژه
برای تحقیق و پژوهش
است و به‌عنوان ماهیتی
بین‌رشته‌ای روزبه‌روز بر
اهمیت آن، به‌ویژه با افزایش
حجم اطلاعات موجود، افزوده
می‌شود**

**از آنجاکه نمایه‌سازی
شیوه‌های دست‌یابی
به اطلاعات را فراهم
می‌کند، بنابراین
می‌توان گفت که
نمایه‌سازی روش
بنیادین سازمان‌دهی
دانش است**

چاپ رسیده و ارائه شده است. از میان مقالات وی تنها «ارزیابی نمایه و نمایه‌سازی: معیارها و استانداردها» و «فرایند نمایه‌سازی و رویکردهای آن در سازمان‌دهی اطلاعات» در مجلات داخلی به چاپ رسیده و اثر حاضر اولین کار تألیفی وی در قالب کتاب در حوزه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی است.

از این طریق، زمان لازم برای خواندن متن و انتخاب مفاهیم کاهش می‌یابد و در نتیجه، هزینه‌هایی که صرف نمایه‌سازی می‌شود، تقلیل پیدا می‌کند. در حال حاضر بحث‌هایی نیز در زمینه چکیده‌نویسی ماشینی مطرح است، اما آنچنان توفیق زیادی حاصل نشده است و تحقیقات در این زمینه همچنان ادامه دارد (دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدخل چکیده و چکیده‌نویسی).

معرفی کتاب

همان‌گونه که در مقدمه کتاب (ص ۱۶) بیان شده است، کتاب حاضر متنی درسی برای تدریس درس نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی است که مطابق با سرفصل‌های مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی تهیه شده است. مؤلفان بر آن بوده‌اند تا مفاهیم نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی را به‌صورت نظری و عملی به خوانندگان کتاب بیاموزند. کتاب در دو فصل تنظیم شده است.

فصل اول، «نمایه‌سازی»، شامل این مباحث است: سازمان‌دهی اطلاعات، انواع نمایه، فرایند و مراحل نمایه‌سازی، سیاست و خط‌مشی نمایه‌سازی، زبان‌های نمایه‌سازی، عوامل مؤثر بر کیفیت نمایه‌سازی و بازیابی اطلاعات، صحت نمایه‌سازی، ارزیابی نمایه و نمایه‌سازی، استانداردهای معروف در حوزه نمایه‌سازی، بهبود کیفیت نمایه‌سازی، نمایه‌سازی ماشینی، نمایه‌سازی اطلاعات در اینترنت، نمایه پایان کتاب، ابزارهای بازیابی اطلاعات و ریزش کاذب.

در فصل دوم، «چکیده و چکیده‌نویسی»، به مباحثی مانند تاریخچه چکیده‌نویسی در جهان و ایران، تعریف، هدف و کارکردهای چکیده، چکیده‌نامه، معرفی برخی از چکیده‌نامه‌های مشهور، انواع چکیده‌ها از لحاظ لحن، حجم، گرایش و شیوه تهیه پرداخته شده و در نهایت طول چکیده، ویژگی‌های یک چکیده خوب و روش‌های ارزیابی چکیده‌ها بررسی می‌شود.

درباره مؤلفان کتاب

زهرا کاظم‌پور دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۵ است و در حال حاضر عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور شهرضا است. عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد وی، «ارزیابی کیفیت خدمات کتابخانه مرکزی دانشگاه‌های فنی - مهندسی دولتی شهر تهران براساس مدل لیب کوال»^۱ است. از وی چند مقاله موجود است که البته تنها «کنترل کیفیت فرایند نمایه‌سازی» و «ارزیابی نمایه و نمایه‌سازی: معیارها و استانداردها» در مجلات داخلی به چاپ رسیده است و اثر حاضر اولین کار تألیفی وی در قالب کتاب در حوزه نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی است.

حسن اشرفی ریزی، دانش‌آموخته مقطع دکتری تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران در سال ۱۳۸۶ و در حال حاضر عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان است. عنوان رساله دکتری وی، «بررسی میزان رضایت شغلی کتابداران شاغل در کتابخانه‌های عمومی وابسته به نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در مراکز استان‌ها» است. حوزه فعالیت موضوعی وی بیشتر درباره کتابخانه‌های عمومی است، اگرچه دارای تألیفات و ترجمه‌های متعددی در سایر موضوعات نیز می‌باشد. آثار متنوعی از وی در مجلات و سمینارهای داخلی و خارجی به

شده است که «نمایه فهرستی از اصطلاحات مهم مدرک با ارجاع به صفحات یا منابعی است...» در صورتی که این مطلب بیشتر درباره نمایه‌های تک‌متنی مانند نمایه کتاب مصداق پیدا می‌کند.

در صفحه ۴۴ عنوان «انواع دیگر نمایه» به نمایه مفهومی، استنادی و رده‌ای اشاره دارد. با توجه به اینکه نمایه مفهومی در بین انواع دیگر نمایه‌ها دارای جایگاه خاصی در نمایه‌سازی «مجموعه‌ای» در مقابل نمایه تک‌متنی است و در بحث‌های نمایه‌سازی هرگاه صحبت از نمایه‌سازی است، بیشتر ناظر بر نمایه‌سازی مفهومی است، توضیح ارائه شده در این باره در صفحه ۴۴ بسیار کوتاه است که اطلاعات خاصی را به خواننده ارائه نمی‌دهد. در صورتی که در مقابل توضیحات مربوط به نمایه استنادی بسیار کامل است. اگرچه نمایه استنادی به لحاظ کاربرد و شیوه تدوین و تهیه با نمایه‌سازی در مفهوم عام آن تفاوت‌هایی دارد که طرح آن با گستره توضیح داده شده ضرورتی تا این حد را ایجاد نمی‌کند. در صفحه ۱۲۷ به یک‌باره هستی‌شناسی و در پی آن فولکسونومی آمده است، بدون اینکه توضیحی مبنی بر کاربرد آنها در نمایه‌سازی ذکر شده باشد.

بحث بعدی در این فصل به «ارزیابی نمایه و نمایه‌ساز» اختصاص دارد. نکته قابل ذکر در این باره ذکر مطالب یکسان از منابع مختلف است بدون اینکه از خط سیر خاصی پیروی کند. همچنین در ادامه به یک‌باره و بدون هیچ‌گونه توضیح خاصی در صفحه ۱۶۱ «ویژگی‌های یک نمایه انتهایی کتاب خوب» ذکر می‌شود که به نظر می‌رسد ذکر این مطلب در این بخش توجیه خاصی نداشته باشد، ضمن اینکه «نمایه انتهایی کتاب» در صفحه ۱۹۵ بحث و بررسی شده است. در بحث مربوط به نمایه‌سازی ماشینی که از صفحه ۱۷۸ شروع می‌شود، دو مطلب کاملاً مشابه به هم (از دیدگاه لنگستر و کیولند) هر یک جداگانه ارائه شده است که به نظر می‌رسد ذکر این دو در کنار هم اطلاعات اضافی را ارائه نمی‌دهد. در بحث مربوط به نمایه‌سازی اطلاعات و اینترنت (ص ۱۸۲)، نیز اغلب مطالب ارائه شده درباره بخش‌های مختلف یک موتور کاوش است که برگرفته از کتاب ابزارهای کاوش اینترنت (۱۳۸۱) تألیف کیوان کوشا است. در صورتی که مباحث مطرح شده در این کتاب ارتباط خاصی با نمایه‌سازی اطلاعات در اینترنت ندارد.

صفحه ۱۹۵ شروع بحث مربوط به نمایه انتهایی کتاب است، البته بدون ذکر دلیل خاصی در بین سایر انواع نمایه‌های موجود به یک‌باره به توضیح آن پرداخته شده است. بنابراین بهتر بود علت انتخاب نمایه انتهایی کتاب از بین سایر انواع نمایه‌ها ذکر می‌شد. ضمن اینکه تقریباً تمام مطالب ارائه شده در این بخش برگرفته از کتاب نمایه‌سازی انتهایی کتاب تألیف علیرضا نوروزی است، ضمن اینکه هیچ‌گونه مطلب جدیدی نیز به آن افزوده نشده است.

همان گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، فصل دوم که در واقع فصل پایانی آن نیز محسوب می‌شود، به چکیده و چکیده‌نویسی اختصاص دارد. این فصل (ص ۲۱۶) با تاریخچه چکیده‌نویسی در جهان شروع می‌شود که بسیار خلاصه به آن اشاره شده است. بحث تاریخچه چکیده‌نویسی در ایران نیز وضع مشابهی دارد و در حد یک بند است. بحث انواع چکیده‌ها نیز بیشتر به مطالبی اختصاص دارد که دکتر حری در درس نمایه‌سازی دوره کارشناسی ارشد^۵ دانشگاه تهران تدریس می‌کرد. گفتنی است که در این باره می‌شد از منابع دیگری^۶ نیز استفاده

کرد که در بحث چکیده‌نویسی مطالب کاملی را ارائه داده‌اند. در یک جمع‌بندی کلی درباره کتاب، ضمن ارج نهادن به تلاش مؤلفان، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- در فهرست مندرجات از سیستم شماره‌گذاری عددی برای نشان‌دادن فصل‌ها، بخش‌های اصلی و فرعی استفاده شده است، در صورتی که در داخل متن هیچ روش خاصی برای نشان‌دادن سرفصل‌های اصلی و فرعی رعایت نشده است که این امر خواننده را دچار سردرگمی کرده و ناچار است به‌طور مرتب به فهرست مندرجات مراجعه کند.

- از جمله مشکلات عمده‌ای که در تألیف کتاب بسیار مشهود است و در واقع به‌نوعی ضعف اصلی آن نیز محسوب می‌شود، مغفول ماندن سیر اندیشه‌های مؤلفان درباره مطالب ارائه شده است که گردآوری صرف مطالب به‌جای تألیف را تداعی می‌کند. خواننده در طول مطالعه کتاب هیچ‌گاه فرصت بهره‌گیری از اندیشه‌های مؤلف را به دست نیاورده و فرصت آشنایی با آن را از دست می‌دهد. معمولاً اینگونه رویکرد زمانی بروز می‌کند که مؤلف آشنایی یا تسلط کافی بر حوزه موضوعی موردنظر را ندارد.

- در بیشتر موارد مباحث مطرح شده بسیار سطحی است که پیش‌تر نمونه‌هایی در این باره ارائه شد.

- ذکر مطالب موازی درباره عناوین مطرح شده از چند منبع که مطلب یکسانی را ارائه می‌دهند، از دیگر نقاط ضعف کتاب است در صورتی که به راحتی می‌شد از این کار جلوگیری کرد.

- عجله در نگارش کتاب بسیار مشهود است و دلیل این امر نیز عدم بهره‌گیری از تحلیل‌های مناسب در کتاب است. به عبارت دیگر مطالعه کتاب برای خواننده‌ای که آشنایی مختصری با نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی دارد این پیش‌فرض را تداعی می‌کند که در گردآوری مطالب به منابعی که در دسترس بوده اکتفا شده است و انتخاب عناوین نیز به‌نوعی برگرفته از همین واقعیت است.

پی‌نوشت‌ها:

1. ynorouzi@gmail.com
۲. برای کسب اطلاعات بیشتر در این زمینه به نسخه پیوسته دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، بنگرید به: زیرمخ‌های «نمایه‌سازی» و «چکیده و چکیده‌نویسی» در وبگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران <http://www.nlai.ir>.
3. ALA Glossary of Library Terms
4. LibQual
۵. مؤلفان هر دو مقطع کارشناسی ارشد خود را در دانشگاه تهران گذرانده‌اند.
۶. مانند نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، تألیف: جنیفر راولی، ترجمه: جعفر مهران، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴.

مآخذ:

۱. نشا، نرگس (۱۳۸۸). «چکیده و چکیده نویسی»، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. قابل دسترس در: <http://www.nlai.ir>. [نهم دی‌ماه ۱۳۸۸]
۲. نیازی، سیمین (۱۳۸۸). «نمایه سازی»، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. قابل دسترس در: <http://www.nlai.ir>. [نهم دی‌ماه ۱۳۸۸]

ذکر مطالب موازی

درباره عناوین

مطرح شده از چند منبع

که مطلب یکسانی را

ارائه می‌دهند، از دیگر

نقاط ضعف کتاب است

در صورتی که به راحتی

می‌شد از این کار

جلوگیری کرد